

Kamila Żukowska

Oblicze kobiecego mistycyzmu w *Pieśniach sobie śpiewanych* Konstancji Benisławskiej,
osiemnastowiecznej poetki z Inflant Polskich

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
dr hab. Krystyny Płacheińskiej, prof. UŁ

Streszczenie

Przedmiotem rozprawy jest poezja religijna Konstancji Benisławskiej zawarta w tomie *Pieśni sobie śpiewane* (Wilno 1776). Celem podjętych badań jest próba ukazania mistycyzmu i wynikającej z niego mistyki jako integralnego elementu poezji Benisławskiej – kształtującego wymowę twórczości religijnej autorki. Zastosowana w pracy interdyscyplinarna perspektywa opiera się zarówno na metodzie filologicznej (w tym badaniach porównawczych), jak i metodzie hermeneutycznej, stanowiącej nadrzędną perspektywę badawczą.

Dysertacja składa się z sześciu rozdziałów, z których każdy poświęcony został odrębnemu zagadnieniu stanowiącemu kontekst dla wymiaru mistycznego dzieła Benisławskiej. Podział na rozdziały ma charakter problemowy, a układ każdego rozdziału opiera się na strukturze trójdzielnej; wprowadzeniu, rozwinięciu oraz podsumowaniu poruszanej w jego obrębie problematyki.

W rozdziale pierwszym *Konstancja Benisławska i jej twórczość* przedstawiono trzy zagadnienia o charakterze wprowadzającym. Pierwszym z nich jest rys biograficzny autorki, w którym zawarto informację o odszyfrowaniu pseudonimu autora jednego z utworów zalecających, którym okazał się Bonifacy Benisławski, prawdopodobnie wuj poetki. Kolejne części rozdziału dotyczą układu i kompozycji *Pieśni* a także sprawozdania ze stanu badań nad twórczością poetki. W zakończeniu rozdziału wskazano podstawowe problemy badawcze, wyznaczające dalszy kierunek badań nad przedstawionym tematem.

Rozdział drugi *Pisarstwo kobiet w XVII i XVIII wieku* dotyczy kobiecej historii literatury w dawnej Polsce. We wstępie rozdziału przedstawiam dwa najczęściej stosowane podejścia badawcze do podejmowanego tematu, które nazwałam afirmatywnym i krytycznym, opowiadając się po stronie tego drugiego. Synteza podzielona została na dwie części. Pierwsza z nich to rozważania o stanie edukacji kobiet w Rzeczypospolitej, podejściu społeczeństwa

XVII i XVIII do pisania i czytania, a także zmianach w podejściu do wymaganych kobiecych umiejętności, jakie zaszły pod wpływem pojawienia się w kraju francuskiego dworu (wraz z Marią Ludwiką Gonzagą i Marią Kazimierą d'Arquien). Druga część dotyczy historii kobiecej literatury świeckiej, w której przedstawiono sylwetki literackie dawnych autorek polskich do końca XVIII wieku. W zakończeniu rozdziału na tle tej panoramy sytuuje twórczość Konstancji Benisławskiej.

W kolejnym rozdziale *Wzorce religijności w poezji staropolskiej* zanalizowane zostało literackie i kulturowe tło twórczości poetki, ze szczególnym uwzględnieniem reprezentatywnych przykładów poezji siedemnastego i osiemnastego wieku. Rozdział został uszeregowany chronologicznie (przegląd rozpoczyna poezja religijna Jana Kochanowskiego zaś wieńczy twórczość Adama Naruszewicza), a przykłady poezji dobrane pod kątem najczęściej występujących wzorców literackiego opisu *sacrum*. Wybrana przeze mnie literatura odzwierciedla najważniejsze tendencje religijne epoki i poświadcza złożoną tradycję duchową, z której czerpała Konstancja Benisławska, tworząc *Pieśni sobie śpiewane*.

Rozdział czwarty *Forma gatunkowa „Pieśni sobie śpiewanych”* poświęcona została genologicznym aspektom dzieła Benisławskiej. Rozdział podzielony został na trzy części, w których omówione zostały gatunki literackie w największym stopniu nadające formę poezji inflanckiej poetki. Pierwszym z nich jest modlitwa poetycka, drugim gatunki pieśni religijnej, takie jak psalm i hymn, a trzecim elegia pokutna. Przywołanie kontekstów genologicznych (teorii oraz jej realizacji u wybranych barokowych poetów) służy tezie o decydującym wpływie kultury barokowej na dzieło Benisławskiej. Inspiracje elegią pokutną poświadczają dodatkowo właściwy tej epoce ogląd rzeczywistości, w którym antropologia biblijna oraz światopogląd mistyczny ścierają się ze sobą, tworząc pełną dychotomii i paradoksów wizję rzeczywistości.

Rozdział piąty *Świat przedstawiony „Pieśni sobie śpiewanych”* jest w całości poświęcony studiom nad złożoną wizją świata nakreśloną w dziele Benisławskiej. Wieloaspektowość opisywanego zjawiska narzuciła podział materiału na cztery podrozdziały, takie jak sfera *sacrum*, natura człowieka, zbiorowość wierzących i świat zewnętrzny. Proporcje pomiędzy poszczególnymi zagadnieniami są w pracy nierówne, wszak najwięcej miejsca poetka poświęciła sferze sakralnej i dlatego znaczna część rozdziału dotyczy właśnie tego zjawiska (szczególnie zaś obrazu Boga i Maryi, którzy są adresatami dwóch pierwszych ksiąg *Pieśni*). Szczegółowe badania nad światem przedstawionym ujawniają dużą zależność poetki od wzorców wypracowanych w barokowej literaturze XVII wieku. Zależności przejawiają się zarówno w podobieństwie wykorzystanych symboli i metafor religijnych, jak i wizji człowieka

i świata, w której dominantą emocjonalną jest lęk pomieszany zarazem ze strachem przed Bogiem i ekscytacją wynikającą z możliwości obcowania z nim. Dzięki analizie rzeczywistości poetyckiej pośrednio ujawnione zostają fundamenty myślenia, na którym poetka oparła swą wizję mistycyzmu.

Ostatni rozdział pracy *Wymiar mistyczny „Pieśni sobie śpiewanych”* odnosi się do tematu dysertacji i zarazem stanowi zwieńczenie podjętych badań. Dzieli się na cztery podrozdziały. Problematyka myśli mistycznej w dziele inflanckiej poetki poprzedzona została koniecznymi ustaleniami z zakresu teorii mistyki ze szczególnym uwzględnieniem mistyki terezańskiej oraz teorii mistyki kobiecej. Po części teoretycznej rozdziału, która objęła powyższe zagadnienia, następuje przejście do analizy kobiecej staropolskiej twórczości mistycznej. Fragment ten koncentruje się zwłaszcza na literaturze z kręgu karmelitańskiego: poezji oraz w mniejszym stopniu autobiografii mistycznej. Celem tej analizy jest wyodrębnienie głównych cech tej poezji oraz elementów, które twórczość ta będzie dzieliła z dziełem Benisławskiej. Po nakreśleniu powyższych zagadnień następuje analiza światopoglądu mistycznego obecnego w *Pieśniach*. W ramach podjętych badań ustalono, że:

1. Mistycyzm Benisławskiej ma charakter otwarty, to znaczy, że ścieżka mistyczna nie została ukończona (występuje tu tylko oczyszczenie i być może oświecenie).
2. Mistyka ta ma chrystologiczne oblicze. Głównym celem dążeń poetyckich jest spotkanie z Chrystusem ujętym jako Oblubieniec, które nie zostaje opisane na kartach dzieła.
3. Poetka korzystała zwłaszcza z rezerwuaru leksyki i symboliki biblijnej oraz karmelitańskiej, które wyznaczyły w znacznym stopniu sposób pisanie o doświadczeniu mistycznym.
4. Miłość w *Pieśniach* ma wymiar przede wszystkim platoniczny i jest uczuciem wymagającym poświęcenia i cierpienia. Taka wizja mogła wynikać ze społecznej kondycji ówczesnej kobiety, której działanie zarówno w sferze domowej, jak i publicznej miało charakter ograniczony.
5. Kobięcy aspekty mistycyzmu realizuje się poprzez dobór narzędzi służących do opisu *sacrum*. Poetka dowartościowuje „niższe zmysły” (smak i dotyk), choć nie ucieka się do śmiałej erotyki znanej z pism zakonnych. Elementem związanym z płcią jest także traktowanie samej siebie jako Oblubienicy wzdychającej do Ukochanego i próba utożsamienia się z Nim poprzez naśladowanie cierpienia.

6. Funkcją mistycyzmu *Pieśni* mogła być próba kompensacji niesatysfakcjonującego uczucia miłości, co mogło wynikać z czynników społecznych.

Pracę wieńczy *Zakończenie*, w którym zrekapitulowane zostały najważniejsze wnioski wynikające z analizy poszczególnych rozdziałów *Pieśni*.